

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Вар'ян Оксани Олександрівни

«Образ ідеального громадянина у колективній свідомості афінян

VI-IV ст. до н.е.»,

представлену до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія

Проблема формування образу ідеального громадянина у межах афінського поліса була і надалі залишається одним з ключових аспектів розуміння сутності вищезгаданої общини-держави. Саме зазначеній проблемі присвячене дисертаційне дослідження О.О. Вар'ян, яке містить у собі безпосередні зв'язки з такими цікавими й важливими сегментами пізнання як історія ідей, історія ментальностей та історія повсякденності. При цьому, не зважаючи на оперування філософськими, психологічними та педагогічними категоріями, авторка зуміла зберегти загальний історичний контекст дослідження.

Дисертаційна робота складається зі Вступу, 4 розділів, 15 підрозділів, Висновків, Списку джерел та літератури, Додатків.

У вступній частині дисертантка розкриває актуальність обраної теми дослідження, визначає об'єкт та предмет роботи, окреслює хронологічні та географічні рамки, подає методичні засади, на яких базується дослідження, формулює мету та завдання наукового доробку, вказує на його наукову новизну та практичне значення.

У першому розділі авторкою окреслені й проаналізовані за рівнем інформативності джерельна база та історіографія, розкриті теоретико-методологічні засади дослідження. Використані джерела класифіковані за типологічною ознакою на дві основні групи – писемні й речові. До першої

віднесені наративні тексти (законодавчі акти, історичні праці, філософські трактати, літературні твори, публіцистика, праці біографічного жанру, географічні твори) та епіграфіку. Група речових джерел розподілена дисертанткою на археологічні та візуальні; остання включає розписну кераміку, скульптуру, намогильні стели кінця VI-IV ст. до н.е. Історіографічний огляд відповідає заявленому міждисциплінарному підходу до висвітлення дослідницької проблеми. О.О. Вар'ян опрацьована значна кількість наукових праць українських та зарубіжних дослідників Античності XIX – початку XXI ст., для аналітичного огляду яких використано проблемно-хронологічний принцип. Теоретико-методологічні засади заявлені як поєднання позитивізму й дослідницького інструментарію історії ментальностей.

У другому розділі розкриті витоки та причини виникнення суспільного концепту «ідеальний громадянин» у Стародавніх Афінах, котрі дисертантка вбачає у ціннісно-етичних домінантах поліса, особливостях його соціально-економічного й політичного розвитку, а також у релігійно-світоглядних уявленнях афінського соціуму. До ціннісно-етичних домінант поліса віднесені «принципи функціонування громадянської общини» (евномія, ісономія, ісегорія) й «система цінностей поліса» (свобода, справедливість, повага до богів, прашурів та батьків, пріоритетність блага поліса, патріотизм, громадянська відповідальність), котрі виступали світоглядними установками полісної спільноти й становили ідеологічну основу колективних уявлень афінян про образ ідеального громадянина. Еволюція змістовного навантаження наведених категорій від елементів аристократичної культури до складових громадянської ідеології пояснена авторкою як наслідок процесів демократизації суспільно-політичного ладу поліса у VI-IV ст. до н.е. й культурної дифузії – поширення на демос і прийняття ним адаптованих зразків та норм аристократичної культури. Виходячи із думки, що соціокультурна належність передувала визнанню політичної належності афінян, дисертантка розглянула

вплив духовно-релігійного життя на формування громадянського світогляду афінян в двох аспектах – через послідовність й зміст обрядів введення дитини у сім'ю та фратрію; у зв'язку з участю людини у колективному відправленні обрядів і релігійних ритуалів як елементів спільного культурного простору. Достатньо змістовним є підрозділ 2.4., в котрому прослідковано становлення інституту громадянства в афінському полісі й еволюцію змісту прав і обов'язків громадянина. Дисертантка доводить, що соціально-економічний сегмент полісного життя й зміст афінського громадянства визначали складові образу ідеального громадянина як відповідального учасника державного врядування; воїна, готового мужньо захищати поліс; власника землі та майна, котрий належним чином виконує літургії.

Третій розділ можна вважати ключовим для розкриття теми дослідження, оскільки саме тут авторка звертається безпосередньо до змісту образу ідеального громадянина, системи, методів і принципів його формування. Образ ідеального громадянина розглянуто через комплексний аналіз морально-етичної його складової, для здійснення якого прослідковано еволюцію змістовного навантаження категорій «арете» і «калокагатія», визначено й охарактеризовано провідні громадянські чесноти, особистісні риси і якості, які вважались нормативними у афінському суспільстві. Взірцевим громадянином постає доброчесний (наділений арете, відповідний калокагатії) – той, котрий втілює і виявляє громадянські чесноти. Обрана дисертанткою для опрацювання зазначеної проблематики джерельна база, переважну основу якої становлять промови ораторів, дозволила уникнути надмірного філософського навантаження, попри логічну наявність звернень до поглядів Сократа, Платона та Арістотеля на особу гідного громадянина поліса. Відзначено, що становлення громадянської ідеології в руслі демократизації полісної спільноти, обумовило можливість застосування спершу винятково аристократичних за змістом категорій «арете» і «калокагатія» для характеристики найвизначніших, на думку

афінян, представників демосу. Авторкою виокремлені чесноти, якості та характеристики, котрі мали вирізняти добродісного громадянина поліса. Зауважено, що запропонований перелік не є нормативним і вичерпним. В громадянському контексті представлений й розгляд афінської пайдеї (підрозділ 3.3). Дисертанткою наведені сучасні погляди на сутність цього явища та запропоноване власне визначення зазначеного соціокультурного феномену. Зосередження на аналізі освітньо-виховної складової пайдеї дозволило дотриматись задекларованого уникнення звернення до філософського її осмислення. Заслуговує на увагу аналіз ролі публічного простору поліса у становленні громадянина. До складових публічного простору поліса віднесені агора, Акрополь, храми, святилища, театр, гімнасії, палестри; надана характеристика виховного впливу кожної із зазначених складових. Простір поліса запропоновано розглядати як простір релігії, закону, відзначення і вшанування співгромадян, їхньої офіційної та неформальної комунікації.

Завершальний четвертий розділ під назвою «Способи реалізації громадянської добродісності в афінському соціумі» подібно до попередніх має послідовну структуру викладу матеріалу й, водночас, слугує логічним завершенням основної частини дослідження. У підрозділі 4.1. дисертантка розглянула фінансові мотивації (грошові виплати різного призначення: містофорії, виплати інвалідам, підтримка дітей загиблих воїнів, діобелія, теорикон) й дозвілля як форму забезпечення полісом суспільної активності громадян. Відзначено усвідомлене ставлення спільноти до потреби включення афінян у соціокультурну і політичну діяльність поліса; у цьому зв'язку фінансові виплати визначено прообразом соціальної політики держави. Достатньо розлогим є виклад питання реалізації добродісності афінського громадянина у спосіб участі у соціокультурній діяльності та управлінні полісом. Значення вищевказаних видів діяльності обґрунтоване їх роллю у формуванні громадянської ідентичності, спільної колективної пам'яті (участь у

соціокультурних заходах), а також у збереженні політії (участь у врядуванні). Новаторським підходом вирізняється підрозділ 4.4. «Засоби врегулювання відповідності особистості образу ідеального громадянина та їх ефективність у колективному сприйнятті афінянами», у котрому дисертантка звертається до аналізу почесностей і похвали, окремих законодавчих норм і суспільного осуду як маркерів визначення відповідності людини колективним уявленням афінян про образ ідеального громадянина. Авторка використовує низку прикладів із епіграфічних джерел й промов ораторів для забезпечення обґрунтованості наведених висновків щодо міри ефективності різних форм вшанування і покарання для забезпечення відповідності людини усталеним суспільним нормам.

Загальні висновки засвідчують належний рівень реалізації поставленої мети і дослідницьких завдань, сформульованих у вступі; відповідають наведеному тексту роботи, є повними, логічними і послідовними. Роботу доповнюють доволі репрезентативні додатки, що включають предмети розписної вазової кераміки й скульптури; до зазначених візуальних джерел дисертантка постійно звертається у тексті.

Разом з цим, робота О.О. Вар'ян не позбавлена деяких недоліків. Говорячи про верхню межу хронологічних рамок (с. 23 дисертації, с. 2 автореферату), дисертантка написала наступне: «Верхня хронологічна межа пов'язана з початком кардинально відмінного від попередніх – елліністичного періоду давньогрецької історії та скасуванням демократичного правління у Стародавніх Афінах». Якщо перше твердження дисертантки не викликає заперечень, то з другим справа виглядає інакше. До безпосереднього поглинення Римською республікою (сер. I ст. до Р.Х.) Афіни, за винятком порівняно нетривалих періодів македонського панування, зберігали не лише державну незалежність, але й повноцінно функціонуючі полісні інституції (див.

наприклад: Habicht, Ch. Athens from Alexander to Antony: transl. from germ. 2nd pr. Cambridge: Harvard University Press, 1999.).

Використаний О.О. Вар'ян комплекс наративних джерел є цілком достатнім задля досягнення мети та завдань дослідження, однак далеко не вичерпним. Так, з-поміж залучених дисертанткою творів античних авторів відсутні наступні праці, що так чи інакше висвітлюють низку аспектів афінської історії VI-IV ст. до Р.Х.: «Пароська хроніка», «Історична бібліотека» Діодора Сицилійського (книги XI-XIV), «Географія» Страбона (книга IX. Розділ I), «Стратегеми» Полієна (книги I та III), епітома твору Помпея Трога «Історія Філіппа», виконана Юстином (книги II-VI) та деякі інші.

Викликає сумнів коректність поділу речових джерел на археологічні та візуальні (С. 27, 34-36 дисертації, с. 5 автореферату). Слід мати на увазі, що переважна частина археологічних джерел має візуальний характер, тоді як наведені авторкою візуальні джерела стали доступними завдяки археологічним розкопкам.

Дивує відсутність у історіографічному підрозділі окремого огляду досліджень, що стосуються правового сегменту функціонування афінського поліса VI-IV ст. до Р.Х. При тому, що дисертантка у III-IV розділах своєї роботи багато уваги приділяє саме правовій тематиці.

На мій погляд, у контексті військових обов'язків афінських громадян, коректніше було б говорити не про захист поліса (див. наприклад: с. 101, 104, 123, 136), а про захист інтересів поліса, оскільки Афіни вели не лише оборонні, але й загарбницькі війни.

Також я вважаю, що робота О.О. Вар'ян тільки б виграла вразі деталізації та виокремлення в окремий підрозділ аналізу ступеня ефективності засобів врегулювання відповідності особистості образу ідеального громадянина. Зокрема, це можна було б зробити за рахунок епізоду про історію

архітектурного оформлення афінської агори (3.4), і не обов'язкового для кандидатських дисертацій методологічного підрозділу (1.3).

Проте, незважаючи на вищеперераховані зауваження, слід зазначити, що дисертаційне дослідження Вар'ян Оксани Олександрівни «Образ ідеального громадянина у колективній свідомості афінян VI-IV ст. до н.е.» є завершеним, самостійним, актуальним і професійним науковим доробком. Автореферат повністю відображає зміст дисертації. Праця О.О. Вар'ян відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, визначеним п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (із змінами), а здобувачка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, старший науковий
співробітник,

провідний науковий співробітник відділу
історії країн Азії та Африки

Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

10.10.2024

Підпис

засвідчую

Учений секретар

Зелінський А.Л.

А.Л.

О.Р. Дещенко